

مسئولیت جامعه‌ی مؤمنین در مواجهه با اخبار فضای سایبری در پرتوی آیات قرآن

مریم بی‌نیاز

دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد
علوم قرآن و حدیث، گرایش
تفسیر اثری، دانشگاه قم،
MaryamBniyaz1360@
gmail.com

چکیده: «شبهه‌های مجازی» علی‌رغم جلوه‌ها و مزیت‌های فراوانی که دارند، همواره آثار سوء و حواشی غیرقابل انکاری نیز داشته‌اند که از دید منتقدان این عرصه، دو رمانده است. از منظر آسیب‌شناسی، یکی از مضرات این عرصه در جوامع امروزی، فراهم‌نمودن عاملی برای ایجاد زمینه‌های تفرقه‌افکنی و فشارهای سیاسی و اجتماعی، با هدف اختلال در اتحاد ملت‌ها بوده و از همین رهگذر، جامعه‌ی ما نیز از این آسیب‌ها مصون نمانده است.

در این پژوهش، به روش کتاب‌خانه‌ای و با بررسی آیات و نقد اتفاقات جامعه‌ی نبوی، به واکاوی زوایای مختلف ایجاد فسادهای سیاسی و اجتماعی که در فضای سایبری و انواع شبکه‌های مجازی اعتقاد و انسجام ملی ما را نشانه گرفته‌اند تا بدین طریق باورهای اساسی اسلام و تشیع را هدف قرار دهند؛ پرداخته می‌شود. بر اساس یافته‌های این بررسی، از مهم‌ترین عواملی که می‌تواند به مقابله با اخبار سوء فضای سایبری بپردازد ایجاد بینش قوی و بصیرت‌افزایی در جامعه نسبت به باورهای اعتقادی افراد می‌باشد. گسترش حساسیت نسبت به وظایف دینی در مردم، باعث یویایی جامعه و نیز جلوگیری از رواج بی‌تفاوتی اجتماعی در آن می‌شود و چنین جامعه‌ای می‌تواند در برابر توطئه‌های دشمنان مصون بماند.

کلیدواژه‌ها: قرآن، مسئولیت، فضای سایبری، شبکه‌های مجازی، جامعه‌ی نبوی.

تاریخچه‌ی مقاله

دریافت: ۱۳۹۸/۳/۱۰

پذیرش: ۱۳۹۸/۵/۲۷

۱. مقدمه

با توجه به پیشرفت روزافزون بشر در عصر ارتباطات و از جمله گسترش فناوری اطلاعات و گسترش دولت الکترونیک، استقبال زیادی از ویژگی‌های فضای مجازی در زمینه‌های مختلف به عمل آمده است. گسترش استفاده از فضای سایبری به عنوان محملی که کاربران، فارغ از هرگونه دغدغه‌ی تعاملات اجتماعی عرصه‌های دیگر، در آن فعالیت می‌کند، یک پدیده‌ی غیر قابل انکار است. سهولت استفاده از این‌گونه فضاها و نیز جذابیت‌های بی‌بدیل آنها، همه‌روزه کاربران زیادی را در سنین مختلف به سمت آن سوق می‌دهد و البته تأثیرات مثبت و منفی زیادی نیز به همراه داشته است.

عرصه‌ی آسیب‌شناسی فضای سایبری بسیار گسترده است. آسیب‌شناسی این فضا، از دو منظر «ضربه به باورهای دینی و اعتقادات مردم» و نیز «تأثیرات سوء آن بر جامعه‌ی اسلامی» از اهداف بنیادین این پژوهش است.

با توجه به اینکه فضای سایبری در واقع فضای تقابل و ارتباط در محیطی غیر فیزیکی است، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که اخبار صادره از این فضا را تا چه میزان می‌توان مسئولانه و مستند دانست و این اخبار تا چه حد واقعی است؟ و در ادامه، چگونه می‌توان از گسترش اثرات مخرب اخبار و شایعات حاصل از این فضا در جامعه جلوگیری نمود؟

در حوزه‌ی پیشینه‌ی آسیب‌شناسی فضای سایبری، مقاله‌ای با عنوان «تبیین نقش آموزش مبتنی بر تعلیم و تربیت اسلامی در پیش‌گیری از آسیب‌های فردی-روانی فضای سایبری» نگاشته‌ی نایب پور و موسوی وجود دارد که در آن به تبیین موضوع آسیب‌شناسی فضای سایبر از دید تعلیم و تربیت نوجوانان پرداخته شده است.

در این مقاله، برآنیم تا راهکاری مناسب در جهت مقابله با اخبار سوء فضای سایبری و جلوگیری از آثار مخرب آن در جامعه‌ی اسلامی از منظر آیات قرآن (با تکیه بر نقش عبرت‌آموز حوادث جامعه‌ی صدر اسلام) ارائه دهیم. البته خداوند نیز در قرآن بر عبرت از گذشتگان تأکید می‌فرماید: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ (الأنعام، ۱۱).

فضای سایبری به دلیل ویژگی‌های خاص خود، نوعی از تعاملات اجتماعی غیرمسئولانه را در جوامع آسان نموده است و با انبوه اطلاعات، اخبار مدّ نظر خود را به کاربران تحمیل می‌نماید. با این توضیح، این عرصه می‌تواند با وجود فواید غیرقابل انکار خود، محمل مناسبی برای استفاده‌ی ابزاری هدف‌مند دشمنان و مخالفان فراهم آورد.

به گواهی تاریخ، استعمار همواره در صدد ایجاد تفرقه در جوامع مسلمان با هدف تأمین منافع خود بوده است و به همین طریق دولت بزرگ عثمانی توسط استعمار انگلیس به دولت‌ها و ملت‌های مختلفی چون ترکیه، عراق، سوریه و ... تقسیم شد و این، حاصل سیاست‌های تفرقه‌افکنانه دولت انگلیس بود (رجاء، ۱۳۹۰ ش، ص ۶۲) در سیره‌ی پیامبر ﷺ می‌خوانیم از جمله کاری‌ترین سلاح‌ها

و سیاست‌های اصلی منافقان برای تضعیف اسلام، تضعیف روحیه‌ی مسلمانان با هدف ایجاد تفرقه و تحریک انصار بر ضد مهاجران و احیای کینه‌های او س و خزرچ بود که در این میان، حرکت متین رسول خدا ﷺ در برابر این اقدامات و نزول آیات قرآنی درباره‌ی منافقان، عرصه را بر آنان تنگ کرد (جعفریان، ۱۳۸۳، ش، ص ۵۳۱).

امروز نیز دشمنان و استعمارگران با فهم این مهم در همین راه گام نهاده‌اند و یکی از ابزارهای دقیق و کاربردی آنها، استفاده‌ی ابزاری از فضای سایبری است. به نظر می‌آید چالش جدی که در استفاده از فضای سایبر متوجه جامعه است، مجازی و غیر مسئولانه بودن آن می‌باشد. در این بخش، از منظر واژه‌شناسی، به تبیین مفهوم مسئولیت از نگاه قرآن کریم می‌پردازیم.

۲. مسئولیت

کلمه‌ی مسئول از ریشه‌ی «سأل» در العین به این صورت آمده است: سأل، یسأل، سؤالا، مسأله، همه‌ی اعراب همزه‌ی وصل را حذف کرده و می‌گویند: سل، اما وقتی فا یا وا داشته باشد، باقی می‌ماند: فاسأل و اسأل. اصل مسأله و مسائل است و وقتی همزه‌اش حذف گردد، گفته می‌شود مسأله. فقیر را سائل گویند. (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۷، ص ۳۰۲).

در مفردات آمده است: السُّؤال، طلب شناختن، یا چیزی است که انسان را به معرفت و شناخت می‌رساند یا خواستن مال و آنچه که به مال می‌رساند. در جواب این نکته که چگونه صحیح است به اینکه گفته شود- سؤال- برای معرفت و شناخت است و حال اینکه معلوم است که خدای تعالی از بندگانش

سؤال می‌کند، مثل آیه‌ی: ﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ﴾ (المائدة، ۱۱۰) پاسخ این است که آن سؤال برای آگاه نمودن خود مردم، و سرزنش ایشان بوده نه برای آگاه شدن خدای تعالی، زیرا او- علام الغیوب- یعنی آگاه برراز پنهانی‌ها و ناپیداها است. بنابراین از اینکه معنی سؤال برای شناخت و معرفت باشد، خارج نمی‌شود.

سؤال در معنی فهمیدن و شناختن، گاهی خبر داشتن است و زمانی به منظور سرزنش، مثل آیه: ﴿وَ إِذَا الْمَوْؤَدَةُ سُئِلَتْ﴾ (التکویر، ۸) که برای شناساندن و معرفی مسئول در سقط جنین یا گذشتن از نوزادان به هر تقدیر است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۴۳۸).

ثعلب می‌گوید: معنایش وعده‌ای محقق شده است. می‌گویند: ای پروردگار ما، به درستی که به ما وعده دادی پس آن را برای ما محقق کن (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۱، ص ۳۱۸).

در قاموس قرآن در باب مسئولیت اعمال آمده است: مراد از سؤال در آیاتی از قبیل آیه‌ی ﴿وَ قَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ﴾ (صافات، ۲۴) سؤال عقوبت و مورد مواخذه واقع شدن است و نه سؤال برای روشن نمودن مطلبی (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ ق، ج ۳، ص ۲۰۱).

در قرآن کریم آمده است: ﴿وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا﴾ (الإسراء، ۳۴)، ﴿وَ كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا﴾ (الأحزاب، ۱۵). بر اساس این دو آیه، شخص در مقابل عهده‌ی که با خدا می‌کند و مطلق عهد حتی با مردم، مسئول می‌باشد. قبل از آیه‌ی دوم چنین است ﴿وَ لَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلِ لَايُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ.

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا﴾ (الفرقان، ۱۶) در قاموس قرآن آمده است که ظاهراً مراد از مسئول بودن در این آیات، حتمی بودن وعده است که خدا بر خود این عمل را واجب فرموده است (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ ق، ج ۳، ص ۲۰۳).

بنابراین خداوند سبحان در این گونه آیات به بیان مسئولیت افراد در برابر اعمال‌شان پرداخته و بر آن تأکید نموده است. پس مسئول یعنی: انجام دهنده و کسی که کاری برای انجام دادن به او محول شده باشد که در نهایت برای انجام آن کار، مورد با زخو است و سؤال قرار گرفته و باید پاسخ‌گو باشد.

۳. فضای سایبری

فضای سایبر به عنوان مجموعه‌ی تعامل‌های انسان‌ها از طریق کامپیوتر و فناوری‌های نوین ارتباطات بدون در نظر گرفتن زمان و مکان توسط ویلیام گیبسون در سال ۱۹۸۴ به کار برده شده است. در تعریف مایکل بندیکت آمده است «فضای سایبر: یک دنیای جدید، یک دنیای موازی است که با خطوط ارتباطی و کامپیوترهای جهان خلق و نگه‌داری می‌شود. دنیایی که در آن تردد جهانی دانش، رموز، سنجش‌ها، شاخص‌ها، سرگرمی‌ها و عاملیت دیگر انسانی شکل می‌گیرد» (خانگی و بابایی، ۱۳۹۰ ش، ص ۷۷).

تعامل در این فضا از طریق ساز و کارهای نوینی مانند: شبکه‌های اجتماعی، وبلاگ‌ها، ایمیل، سایت‌های اینترنتی، چت، کنفرانس‌های ویدئویی، سیستم‌های ثبت پیام فوری، لیست‌های پستی، امکان‌پذیر می‌شود (همان، ۱۳۹۰: ۷۶).

۱.۲. تفاوت بنیادین فضای سایبری با اینترنت و یا فضای مجازی

اینترنت تنها بخش بسیار کوچکی از فضای مجازی است. فضای مجازی یک شبکه‌ی گسترده جهانی است که شبکه‌های مختلف رایانه‌ای را با استفاده از سخت افزار و نرم افزارهای گوناگون و با قراردادهای ارتباطی به یکدیگر وصل می‌کند (درستانی، ۱۳۹۳ ش، ص ۵۶).

در فضای سایبر افراد، یک هویت جدید علاوه بر هویت فیزیکی خود پیدا می‌کنند. در محیط مجازی افراد می‌توانند مشخصات هویت حقیقی خودشان را بروز دهند یا مخفی کنند و این هویت ساختگی (مخفی شده) معنای هویت مجازی است (خسروی، ۱۳۸۹ ش، ص ۷).

در فضای سایبر، هویت مفهومی که در صفحه دیده می‌شود همیشه آن‌گونه نیست که تصور می‌شود. تقابل افراد در این فضا از نوع تقابل در محیط فیزیکی نیست. در این فضاها در مباحث اجتماعی، فرهنگی و به ویژه سیاسی، احتمال استفاده از هویت جعلی بسیار بیشتر است. چون کنش‌گران این حوزه‌ها عمدتاً نمی‌خواهند مسئولیت رفتار خود را به عهده گرفته و هزینه احتمالی آن را پردازند (خانگی و بابایی، ۱۳۹۳ ش، ص ۱۵).

بنابراین، پذیرش اخبار فضای سایبر و انواع شبکه‌های مجازی به لحاظ سندیت و اثبات، غالباً دچار چالش جدی است. در برخی از آیات قرآن کریم خداوند متعال به تبیین وظایف جامعه در برابر اخبار کذب و شایعات اشاره می‌کند. آیاتی هم چون ماجرای افک در سوره‌ی نور و یا خبر قبیله‌ی بنی‌مصطلق در سوره‌ی حجرات. اما درباره‌ی چگونگی برخورد افراد با یک خبر به طور کلی،

قرآن راه‌کار مشخصی ارائه نموده است.

۴. مسئولیت فردی در برابر اخبار فضای سایبری

اگر به دنبال فهم دقیق مفهوم مسئولیت از منظر قرآن کریم باشیم با بررسی کلید واژه‌ای به آیه‌ی ۳۶ سوره‌ی اس را می‌رسیم که می‌فرماید: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ (الإسراء، ۳۶). یعنی: از آنچه نمی‌دانی پیروی مکن همانا گوش و چشم و دل‌ها همه مسئولند.

علامه‌ی طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید: در نتیجه معنای آیه این می‌شود که: در هر اعتقاد یا عملی که تحصیل علم ممکن است، پیروی از غیر علم حرام است و در اعتقاد و عملی که نمی‌شود به آن علم پیدا کرد زمانی اقدام و ارتکاب جائز است که دلیل علمی آن را تجویز نماید، مانند اخذ احکام از پیغمبر و پیروی و اطاعت آن جناب در اوامر و نواهی که از ناحیه پروردگارش دارد و عمل کردن مریض طبق دستوری که طبیب می‌دهد و ... زیرا در همه این موارد، دلیل علمی داریم بر اینکه آنچه اینان می‌گویند مطابق با واقع است (همو، ۱۳۷۴ ش، ص ۱۲۶).

آیه به صراحت بیان می‌دارد که پیروی از آنچه که به آن علم و اطمینانی نداریم مسئولیت سنگینی برای ما خواهد داشت و این مسئولیت با توجه به استعمال ریشه‌ی قفو (العین، مدخل واژه‌ی قفو: ص ۲۲۱) که اشاره به همه‌ی انواع خبر دارد، شامل هر گونه پرداختن به آن موضوع از جمله فقط شنیدن یا دیدن خبر، یا فراتر از آن اعتماد و ملاک عمل قرار دادن آن می‌باشد. به درستی

که همه‌ی این اعضا در برابر عمل خود مسئول هستند. در تأکید بر این موضوع آمده است: «مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» (ق، ۱۸) یعنی: هیچ کلامی را نمی‌گوید مگر اینکه در کنار او مراقبی حاضر است. اینکه خداوند نگهبانانی را در همه حال، همراه انسان نموده است نشان‌دهنده‌ی مسئولیت سنگین انسان در مقابل گفته‌ها و اعمالش است.

هم‌چنین در روایت است که حضرت علی بن الحسین علیه السلام فرمود: «حق نداری به آنچه می‌خواهی تکلم کنی. زیرا حق تعالی در قرآن می‌فرماید: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ یعنی: و هرگز بر آنچه علم و اطمینان نداری دنبال مکن و سخن مرن؛ و به خاطر آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا قَالَ خَيْرًا فَعَنِمَ أَوْ صَمَتَ فَسَلِمَ وَ لَيْسَ لَكَ أَنْ تَسْمَعَ مَا شِئْتَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (ابن بابویه، ۱۳۸۵ ش، ج ۲، ص ۹۲۷). یعنی: خدا رحمت کند بنده‌ای را که کلام نیک گوید تا بهره برد یا سکوت کند تا سالم بماند و تو حق نداری به هر سخنی گوش فرا دهی زیرا که خدای تعالی می‌فرماید: همانا گوش، چشم و دل‌ها همه مسئولند.

نیز حضرت صادق علیه السلام فرمود: «در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ...﴾. یعنی: دنبال آنچه به آن علم نداری مرو «تا نشنوی مگو شنیدم، تا نبینی مگو دیدم، تا ندانی مگو دانستم» که گوش و چشم و دل همه پرسیده می‌شوند «از گوش می‌پرسند چه شنیدی و برای چه شنیدی؟ از چشم چه دیدی و برای چه دیدی؟ از دل چه دانستی و برای چه دانستی؟» (علی بن الحسین علیه السلام، ۱۳۷۶ ش، ص ۸۳). در شرح این حدیث می‌توان گفت که چشم و گوش و دل نیروهایی هستند که خداوند به بشر عنایت فرموده است تا

در جهت عبادت و بندگی او به‌کار گرفته شود و صرف این نعمات در جهت حرام از جمله اشاعه‌ی اخبار کذب و غیر صحیح برای انسان ایجاد مسئولیت نموده و از این محل مورد سؤال واقع خواهد شد.

حضرت باقر علیه السلام در پاسخ پرسش زراره از حق خدا بر بندگان فرمود: «حق خدا بر بندگان این است که آن گویند که می‌دانند و در آن چه که نمی‌دانند درنگ کنند» (قمی مشهدی، ۱۳۶۸ ش، ج ۵، ص ۷۸).

هم‌چنین حضرت علی علیه السلام در حکمت ۳۸۲ نهج‌البلاغه در وصیت به ابن محمد ابن حنفیه فرمودند: آنچه نمی‌دانی مگو، بلکه همه‌ی آنچه را که می‌دانی نیز مگو، زیرا خداوند بزرگ بر اعضای بدنت چیزهایی را واجب کرده که از آنها در روز قیامت بر تو حجت آورد (قمی مشهدی، ۱۳۶۸ ش، ج ۵، ص ۷۸).

۴. اهمیت نپذیرفتن اخبار بدون تحقیق و بررسی

با کاوش در مصحف شریف، به آیاتی می‌رسیم که در آنها خداوند سبحان وظایف ما را در برابر اخبار رسیده روشن می‌نماید. از جمله می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾ (الحجرات، ۶) یعنی: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر فاسقی برایتان خبری آورد تحقیق کنید مباد از روی نادانی به مردم آسیبی برسانید آن‌گاه از کاری که کرده‌اید پشیمان شوید.

درباره‌ی شرح نزول این آیه گفته‌اند که پیامبر صلی الله علیه و آله، ولید بن عقبه را مأمور گرفتن زکات از قبیله‌ی بنی مصطلق نمود و هنگامی که برای انجام مأموریت مراجعه نمود، با دیدن جمعیتی که به استقبال وی می‌آمدند (با گمان اینکه

آنها به قصد کشتن وی می‌آیند) به سوی پیامبر ﷺ بازگشت و بدون دلیل ادعا کرد که آنها از پرداخت زکات خودداری کرده‌اند. به دنبال این خبر، مسلمانان به جنگ بر علیه قبیله بنی مصطلق تحریک شدند.

خبر فاسق یعنی چه؟ در تفسیر این آیه در مجمع‌البیان چنین می‌خوانیم: اگر فاسقی خبر مهمی برای شما آورد و فاسق کسی است که از اطاعت فرمان خدا به معصیت او روی آورده است، «فَتَّبَيَّنُوا» اول صدق و کذب او را به دست بیاورید و فوراً با خبر او اقدام به عمل نکنید، و بنا بر قرائت کسی که «فتتبتوا» خوانده است معنایش اینست که در برابر خبری که فاسق آورده است بایستید تا حقیقت آن برای شما روشن شود (طبرسی، ۱۴۰۰ ق، ص ۱۹۸).

بنابر آیه‌ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَّبَيَّنُوا ...» مؤمن اگر خبری شنید که موثق نبود یا از فرد عادل و مورد اطمینان نبود، باید بررسی و تحقیق کند و در نتیجه‌ی این بررسی، خود و جامعه‌ی خود را از گرفتار شدن و ضرر و هم‌چنین از ندامت نجات دهد.

نکته‌ی حائز اهمیت این است که دشمنان و منافقان برای ضربه زدن به نظام اسلامی، از جهل مسلمانان استفاده می‌کنند و به بیان دیگر آنچه که به جامعه‌ی ما آسیب می‌زند نقشه‌ها و بدخواهی‌های دشمنان نیست؛ بلکه جهل و نادانی مسلمانان و پذیرش بدون تحقیق و بررسی اخبار است.

در روایتی، امام ششم علیه السلام فرموده است: «ای مفضل، هر که تعقل نکند رستگار نشود و تعقل بی‌دانش میسور نگردد، ... هر که تقصیر کند به پرتگاه افتد و هر که از عاقبت ترسد ندانسته گام بر ندارد، هر که ندانسته به کاری هجوم کند

بینی خود را بریده، هر که نداند، فهم مطلب نتواند، و هر که نفهمد سالم نباشد و هر که سالم نباشد گرامی نبود و هر که گرامی و محترم نبود خرد شود و هر که خرد شود شایسته ملامت باشد و هر که چنین باشد سزاوار پشیمانی است (شیخ کلینی، ۱۳۴۱ ش، ج ۱، ص ۷۵).

۵. مسئولیت افراد در برابر باورها

از امام سجاد علیه السلام این چنین روایت شده است: «بدانید که مبعوض‌ترین مردم بدرگاه خدا آن کسی است که در مذهب و روش پیرو امامی باشد، ولی در عمل از آن امام پیروی نکند» (همان، ج ۲، ص ۴۱).

به نظر می‌رسد جهل و عدم آگاهی افراد جامعه به وظایف دینی خود و در نتیجه‌ی آن، کوتاهی مردم نسبت به وظایف و مسئولیت‌های ایمانی، سبب ایجاد ضعف در باورهای دینی جامعه شده است. اما این مشکل فقط با آگاهی دادن حل نمی‌شود. بلکه گروه دیگری نیز هستند که با بی‌تفاوتی و دین‌گریزی به مسئولیت‌ناپذیری در برخورد با جامعه‌ی دینی دامن می‌زنند. افرادی که چهارچوب دین را پذیرفته‌اند، اما در مرحله‌ی عمل، عزمی راسخ که مایه‌ی ثبات قدم در آنها باشد ندارند و با هر خبری در جامعه به سمت و سویی کشیده می‌شوند و دیدگاه متفاوتی نسبت به دین و جامعه‌ی خود پیدا می‌کنند.

بنابراین اگر نسبت به نعمت بزرگ زندگی در یک جامعه‌ی مستقل اسلامی همانند جامعه‌ی عصر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و با محوریت مذهب شیعه شاکر نباشیم و با بی‌تفاوتی و رواج بی‌مسئولیتی نسبت به دین و اعتقاداتمان قدم برداریم، ای بسا این نعمت بزرگ را از دست بدهیم.

۶. مسئولیت جامعه‌ی مؤمنین در برابر ولایت در اسلام

۱.۶. تذکر به حضور پیامبر ﷺ در بین مؤمنین

در ادامه‌ی آیه ۷ سوره‌ی حجرات در بیان اهمیت اطاعت از حکم رسول آمده است: «وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ» یعنی: و بدانید که پیامبر خدا در میان شما است. اگر در بسیاری از امور از شما فرمان ببرد به رنج می‌افتید ولی خدا ایمان را محبوب شما ساخت و آن را در دلتان بیاراست و کفر و فسق و عصیان را در نظرتان مکروه گردانید، اینان خود راه‌یافتگانند.

در گزیده‌ای از تفسیر المیزان در بیان تفسیر این آیه آمده است: «وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ» یعنی: از خدا بترسید که پیامبر ﷺ را تکذیب کنید یا اینکه در حضور او سخن باطلی بگوئید، زیرا خداوند عمل شما را به او خبر می‌دهد و شما رسوا خواهید شد و بعضی گفته‌اند یعنی: از اینکه خداوند دروغگویی و لید را به پیامبر ﷺ اطلاع داد، بدانید که رسول خدا ﷺ در میان شما است و این اطلاع یکی از معجزات او است (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۸، ص ۴۶۶).

اگر با ظرافت به این جملات نگاه کنیم می‌بینیم اینکه آیه همواره به حمایت خداوند از پیامبر ﷺ و بودن رسول ﷺ در بین مؤمنین اشاره دارد، شاید تأکیدی است غیرمستقیم بر حضور خداوند در بین مسلمین و اگر واقعاً هر یک از ما با باور قلبی به قدرت انکارناپذیر خداوند، او را حاضر بر اعمال خود ببینیم، آنچه از باطل در بین ما به خاطر سستی و ضعف در ایمان و غفلت پدیدار شده است از

جامعه رخت بر می‌بندد. البته همه‌ی ما بر این باوریم که خداوند در بین ما و حاضر و ناظر به اعمال ما است. اما در واقع، امر حضور خداوند را حتی به اندازه‌ی حضور پیامبرش که در مرتبه‌ی پایین‌تری نسبت به آن قدرت برتر قرار دارد در نظر نداریم و این موضوع، علت اصلی فاصله گرفتن جامعه‌ی مسلمین از اسلام است.

۲.۶. لزوم اطاعت از حکم رسول خدا ﷺ و اولی الامر

﴿لَوْ يَطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ﴾ (الحجرات، ۷) یعنی: حکم خدا و رسول او است. اگر از رسول خدا ﷺ پیروی نکنید و انتظار داشته باشید که رسول خدا ﷺ تابع شما باشد، به گناه و هلاکت خواهید افتاد.

بر اساس آیه‌ی ۱۵۹ سوره‌ی آل عمران ﴿وَ اسْتَعْفِزْ لَهُمْ وَ شَاوِزْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ...﴾ رسول خدا ﷺ در کارها اگر چه با مردم مشورت می‌کند، اما تصمیم و عزم نهایی با خود او است.

با این توضیح، با کنار گذاشتن تحقیق و بررسی در پیگیری اخبار، به آسیب‌های ناشی از ضعف ایمان که کفر و فسق و عصیان هست گرفتار می‌شویم و اگر ایمان در دل‌های ما زینت داده شده است، حتما کفر و فسق و عصیان در نظر ما کریه است. در نتیجه، نسبت به جامعه‌ی دینی خود حساس و مسئولیت‌پذیر هستیم و در اجرای وظایف خود نسبت به دین کم نمی‌گذاریم و سکوت نمی‌کنیم.

۷. مسئولیت‌های جامعه‌ی ایمانی در برابر منافقین و معاندین

در آیه‌ی ۱۱ سوره‌ی نور، خداوند ضمن اتفاقاتی که برای پیامبر ﷺ و

خانواده‌ی ایشان به وجود آمد، نکاتی را به مؤمنین گوشزد می‌نماید که به تبیین وظایف مؤمنان در برابر فسق و حیله‌ی کفار و منافقان می‌پردازد.

﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ كُلٌّ
أَمْرٍ مِّنْهُمْ مَا اِكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ یعنی:
کسانی که آن دروغ بزرگ را ساخته‌اند، گروهی از شما یند. بپندارید که شما را
در آن شری بود، نه! خیر شما در آن بود. هر مردی از آنها بدان اندازه از گناه که
مرتکب شده است به کیفر رسد و از میان آنها که بیشترین این بهتان را به عهده
دارد به عذابی بزرگ گرفتار می‌آید.

در توضیح معنای «إفک» در تفسیر مجمع‌البیان می‌خوانیم: کلمه‌ی «افک» -
به طوری که راغب گفته - به معنای مطلق دروغ است، و معنایش در اصل،
هر چیزی است که از وجهه اصلی اش منحرف شود. وجهه‌ای که باید دارای آن
باشد، مانند اعتقاد منحرف از حق به سوی باطل و عمل منحرف از صحت و
پسندیدگی به سوی قباحت و زشتی، و کلام برگشته از صدق به سوی کذب و در
کلام خدای تعالی در همه این معانی و موارد استعمال شده است.

بر اساس آیات تبیین‌کننده‌ی ماجرای افک، افراد منتشرکننده‌ی اخبار کذب
در فضای مجازی را می‌توان به چند دسته تقسیم نمود:

۱- دسته‌ی اول کسانی هستند که در ظاهر، آراسته به عقاید دینی می‌نمایند؛
اما به واقع نسبت به دین کینه و دشمنی دارند و منتظر فرصتی برای ضربه زدن
به باورها و عقاید مسلمانان هستند.

۲- گروهی که مؤمن و معتقد به اسلام هستند، اما در شرایط خاص که خطری

جامعه‌ی مسلمانان را تهدید می‌کند؛ به مسئولیت‌های خود عمل نمی‌کنند.

۳- گروهی که خط فکری آنها مشخص و واضح است و هم‌چون دشمنان صدر اسلام دنبال تضعیف و زیرسؤال بردن جامعه‌ی دینی هستند.

بر اساس آیات ۱۱ تا ۱۶ سوره‌ی نور، شاید بتوان راه‌کار مبارزه با توطئه‌ی دشمنان را این‌گونه تبیین نمود:

در مورد گروه اول آیه‌ی ۱۱ سوره‌ی نور ﴿لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم...﴾ یعنی: «اهل ضلالت و فساد باید شناخته شوند و این به نفع جامعه‌ی مسلمین است.

به تصریح آیه‌ی ۱۱ سوره‌ی نور ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْأَفْكَ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ﴾ یعنی: همانا کسانی که آن دروغ بزرگ را در میان آوردند، گروهی از خود شما بودن، می‌توان نتیجه گرفت که توطئه‌ی دشمنان و منافقان نمی‌تواند در ما اثر کند مگر از طریق خود ما. پس، وسیله‌ی دشمن در منحرف کردن جامعه‌ی مسلمین، فریب و اغوای گروهی از خود آنان است. اینجاست که اهمیت تکیه بر تفاوت جامعه‌ی اسلامی با جوامع دیگر و نقش و اهمیت اتحاد در جامعه‌ای این‌چنینی، روشن می‌شود. اگر افرادی با ایمان ضعیف و باورهای بیمار به حال خود رها شوند، همین موضوع، راه ضربه و نفوذ دشمنان برای به چالش کشیدن مسلمانان خواهد بود. شاید به دلیل همین ویژگی در دین اسلام است که همه‌ی عبادات و حتی عبارات نماز هم به صورت جمعی مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، اهمیت تذکر و امر به معروف و نهی از منکر در جامعه‌ی اسلامی آشکار است و همواره مورد تأکید قرار می‌گیرد.

در مورد گروه سوم (کفار و یهودیان و دشمنان آشکار دین) توجه به این نکته

ضروری است که مسلمانان مراقب باشند وجهه‌ی اسلام و مسلمین را در برابر دشمنان تخریب ننمایند. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با شنیدن هر خبری آن را ملاک عمل قرار نمی‌دادند، بلکه حوصله می‌نمودند و تحقیق می‌کردند. همواره افراد قابل اعتمادی وجود داشتند که ایشان از طریق آنها به صحت و درستی اخبار اطمینان پیدا کنند و بعد آن را ملاک عمل خود قرار می‌دادند. از نمونه‌های این اخبار می‌توان به ماجرای افک، خبر خروج قبیله‌ی بنی مطلق و... اشاره نمود.

در مورد مجادلاتی که منافقان در عرصه‌های مختلف اجتماعی برای به چالش کشیدن جامعه‌ی اسلام و مسلمین به راه می‌اندازند، تکلیف بنا بر روایتی از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام این‌گونه مشخص شده است: خدمت امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام سخن از بحث و مناظره دینی شد که پیامبر اکرم و ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَام از این کار نهی کرده‌اند. فرمود: به طور کلی نهی کرده‌اند. آنچه مورد نهی قرار گرفته جدال و بحث و مناظره‌ای است که از طریق احسن نباشد. این آیه را توجه نمی‌کنید که می‌فرماید: ﴿وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ جدال با اهل کتاب نکنید مگر از طریق احسن. و این آیه‌ی دیگر ﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ (علامه مجلسی، ۱۳۷۹ ش، ج ۱، ص ۲۵۶).

۸. مسئولیت مؤمنین در برخورد با اخبار در جامعه‌ی اسلامی

درباره‌ی دسته‌ی دوم، واکنش مسلمانان در برخورد با اخبار را می‌توان در شبکه‌های مجازی بر اساس آیات سوره‌ی نور به سه گروه تقسیم کرد:

۱- خبر را می‌شنوند و می‌پذیرند و هم خود درگیر آن خبر می‌شوند ﴿فِيْمَا أَفْضَنْتُمْ...﴾ و هم در اجتماع به اشاعه‌ی آن کمک می‌کنند.

۲- خبر را می‌شنوند و نمی‌پذیرند، اما آن را دهان به دهان و یا در گروه‌ها و شبکه‌های مجازی انتشار می‌دهند (این مسأله امروزه برای برخی افراد جامعه‌ی ما تبدیل به نوعی سرگرمی شده است!

۳- خبر را می‌شنوند و نمی‌پذیرند ولی با سکوت خود به گونه‌ای آن را تأیید می‌کنند.

اما اگر می‌خواهیم در دایره‌ی ایمان باشیم باید بدانیم وظایف مؤمنان در مقابله با اخبار کذب بر اساس آیات سوره‌ی نور بدین شرح است:

۱.۸. حسن ظن

در آیه‌ی ۱۲ این سوره در ادامه‌ی ماجرای اِفْک می‌خوانیم ﴿لَوْلَا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيًّا رَا وَّ قَالُوا هَذَا اِفْکٌ مُّبِينٌ﴾ یعنی: چرا وقتی که آن بهتان را شنیدید، مردان و زنان مؤمن به خود گمان نیک نبردند و نگفتند که این تهمت‌ی آشکار است.

این آیه نیز بر وجه تمایز جامعه‌ی اسلامی از دیگر جوامع تأکید می‌نماید که در این چنین جامعه‌ای باورها و عقاید مردم آن جامعه و ایمان قلبی افراد به خدای یکتا تعیین‌کننده‌ی بقا و پیشرفت جامعه می‌باشد. بنابراین برای تضعیف چنین جامعه‌ای، باید نوعی غفلت از این باورها و ایمان در افراد ایجاد نمود.

علامه‌ی طباطبایی در بیان این معنی می‌گوید: کسی که متصّف به ایمان است باید به افراد دیگری که چون او متصّف به ایمان هستند ظن خیر داشته باشد و درباره‌ی آنان بدون علم سخنی نگوید. زیرا همه‌ی اهل ایمان هم چون شخص واحدی هستند که متصّف به ایمان و لوازم و آثار آن است (طباطبایی،

۱۳۷۴ ش، ج ۱۵، ص ۱۳۰).

پس بر اساس آیه‌ی «لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ...» یعنی: مؤمنان نباید به یک‌دیگر ظن بد داشته باشند. جامعه‌ی مؤمنان بر اساس این آیه و عبارت «إِذْ سَمِعْتُمُوهُ..» ویژگی متمایزی با جوامع دیگر دارد و آن اینکه در برابر شنیدن اخبار، نه تنها نباید بدون سند و شاهد آنها را بپذیرد، بلکه نپذیرفتن اخبار تنها شرط نیست و البته مؤمن باید کل جامعه را فرد واحدی بداند و خود را جزئی از آن. به بیان دیگر، جامعه‌ی مسلمین، پیکر وجود خود مؤمن است و اگر خبری درباره‌ی هر قسمت از این پیکر شنید باید همان‌گونه عمل کند که درباره‌ی خود او. گویی تلاش می‌نماید که از خود او رفع اتهام و سوء ظن شود. از طرفی بدون علم سخن گفتن ویژگی مؤمن نیست و باید خود را مبرا از این خطا نماید.

۲.۸. کنترل زبان

در آیه‌ی ۱۵ سوره‌ی نور می‌خوانیم: «إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالْأَسْتِثْمِ وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ» یعنی: آن‌گاه که آن سخن را از دهان یک‌دیگر می‌گرفتید و چیزی بر زبان می‌راندید که درباره‌ی آن هیچ نمی‌دانستید و می‌پنداشتید که کاری خرد است و حال آنکه در نزد خدا کاری بزرگ بود.

بر اساس این آیه، ابزار بعدی که به آسانی و ارزانی هرچه تمام‌تر به منافقین کمک می‌کند تا به اهداف خود و تخریب اجتماع مسلمین برسند، زبان است. تنها عضوی که بدون هیچ درد و خستگی و اذیتی اخبار را به راحتی انتشار می‌دهد و جامعه را درگیر آن خبر و تبعات دنبال کردن گناه می‌نماید (قرائتی، ۱۳۷۵، ش،

ص ۱۵۷) و می‌دانیم که امروزه انتشار گسترده‌ی اخبار بدون سند و مدرک در فضاهای مجازی، به گونه‌ای است که فرصت و انگیزه‌ی تحقیق را از کاربران آن می‌گیرد و این موضوع می‌تواند از مصادیق ایجاد غفلت‌زدگی در جامعه و ایجاد زمینه‌ای برای دنبال کردن گام‌های شیاطین باشد. نکته‌ی حائز اهمیت این است که کنترل زبان به عنوان ابزاری برای اشاعه‌ی اخبار کذب و ناصحیح در جامعه، یک وظیفه‌ی مهم دینی برای هر فرد مسلمان است و در واقع رعایت این مهم یک تکلیف شرعی و ایمانی برای همه می‌باشد. پس چنانچه افراد جامعه به وظایف دینی خود عمل نمایند، در نتیجه‌ی این پایبندی به ایمان و تقوای الهی و عهدی که با پروردگار خود بسته‌اند از توطئه و حيله‌ی دشمنان و منافقان در امان خواهند ماند و خداوند در قرآن کریم به این مهم تصریح نموده است و می‌فرماید: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾ یعنی: خداوند برای کافران بر مؤمنان راهی قرار نداده است (النساء، ۱۴۱) و نیز در وصف ویژگی‌های مؤمنان می‌فرماید: ﴿وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ﴾ (المؤمنون، ۳) مؤمنان کسانی هستند که از لغو و سخن بیهوده دوری می‌نمایند.

بنابراین از ویژگی مؤمن دوری از سخن بیهوده و لغو و کلامی است که درباره‌ی آن اطلاعاتی ندارد و یا بیان خبری است که به آن اطمینانی ندارد و افراد جامعه‌ی اسلامی که پذیرنده‌ی اسلام به عنوان عهد الهی هستند در برابر پروردگار خود مسئولند و باید بر زبان خود غالب بوده و از خطرات عدم کنترل زبان، خود و جامعه‌ی خود را مصون نگه دارند. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: آگاه باشید، همانا زبان، پاره‌ای از وجود انسان است، اگر آمادگی نداشته باشد، سخن نمی‌گوید و به هنگام آمادگی، گفتار او را مهلت نمی‌دهد. همانا ما امیران سخن

می‌باشیم، درخت سخن در ما ریشه دوانده، و شاخه‌های آن بر ما سایه افکنده است (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۳۵۴).

نیز در روایت دیگری از آن حضرت آمده است: «کسی که زبانش را نگاه نمی‌دارد، ایمانش استوار نگردیده است» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش، ج ۱، ص ۲۹۲).

۳.۸. اهمیت اثبات خبر

در نهایت در بیان تعریفی از «کاذبون» در قرآن کریم آمده است: ﴿فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾ (نور، ۱۶) یعنی: اگر کسی خبری یا ادعایی بیاورد، باید حتماً شاهی بر اثبات آن داشته باشد و الا نزد خداوند محکوم به دروغگویی است (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۵، ص ۱۳۱) پس در جامعه هم، باید همین موضوع ملاک عمل باشد و نباید به اخبار بدون شاهد و مدرک اعتنایی کرد، چه رسد به انتشار آنها و یا ملاک عمل قراردادن آنها.

در صحیفه‌ی سجادیه آمده است: مفضل ابن یزید گفت: حضرت صادق علیه السلام فرمود: تو را از دو خصلت باز می‌دارم که در آن دو گروه تباه شدند: یکی آنکه خدا را از روی نادرستی بپرستی، و دیگر اینکه از روی نادانی برای مردم فتوا داده حکمی بیان نمایی، (قمی مشهدی، ۱۳۶۸ ش، ج ۳، ص ۴۴) و زراره ابن اعین می‌گوید: از حضرت باقر علیه السلام پرسیدم: حقّ خدا بر بندگان چیست؟ فرمود: اینکه بگویند آنچه می‌دانند و باز ایستند از آنچه نمی‌دانند (فیض الاسلام، ۱۳۷۶ ش، ج ۱، ص ۸۳).

۴.۸. جلوگیری از گسترش اخبار بدون سند

در قرآن کریم می‌خوانیم: ﴿وَتَحْسِبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۵) یعنی: شما رفتار خود را کاری ساده پنداشتید و حال آنکه نزد خدا کاری بس عظیم است. درس بزرگی که می‌توان از این آیه گرفت این است که دروغ و افترا نزد خداوند گناهی بس بزرگ و موجب عقوبت سخت است. همان‌طور که در ادامه‌ی آیه نیز آمده است. پس در نتیجه نمی‌توان خبری را به صرف اینکه تصور شود شاید صحیح باشد و یا اینکه اگر صحیح نباشد به کسی که لطمه‌ای وارد نمی‌کند، انتشار داد (مانند بسیاری از اخباری که توسط عموم مردم در شبکه‌های مجازی دست به دست می‌شوند) بلکه گسترش اخبار بدون سند و مدرک در بین مسلمین، می‌تواند تبعات سوء زیادی برای جامعه به همراه داشته باشد که از جمله‌ی آن می‌توان به ایجاد اضطراب و دوگانگی در جامعه، تضعیف باورها و اعتقادات افراد، شایعه‌پراکنی، تهدید حسن ظن مسلمین نسبت به یکدیگر و تغییر وجهه‌ی مثبت دین در نظر غیرمسلمانان اشاره نمود. پس، نباید با ناآگاهی و غفلت در این زمینه قدم برداشت و تبعات سوء فراوان آن را ندیده گرفت؛ بلکه توصیه می‌شود همان حساسیت و مراقبتی که اسلام در حفظ زبان از بیان هر کلامی دارد و یا توصیه برای پرهیز از بدون فایده سخن گفتن دارد، نسبت به اشاعه‌ی اخبار در شبکه‌های مجازی نیز اقدام نمود.

۹. اولی الامر و علم استنباط خبر

در برخورد با اخبار گوناگون که عرصه‌های مختلف جامعه را هدف قرار می‌دهند، می‌توان به ماجرای اشاعه‌ی اخبار کذب منافقان در بین مسلمانان

در هنگام آغاز هر جنگی که پیامبر ﷺ مشغول تجهیز نیروها جهت آمادگی برای آن جنگ بودند پرداخت که البته با هدف تضعیف روحیه مسلمانان و شکست آنها اتفاق می افتاد.

﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (النساء، ۸۳) یعنی: چون خبری، چه ایمنی و چه ترس به آنها برسد، آن را در همه جا فاش می کنند و حال آنکه اگر در آن به پیامبر و اولوالامرشان رجوع می کردند حقیقت امر را از آنان در می یافتند و اگر فضل و رحمت خدا نبود جزاندکی همگان از شیطان پیروی می کردند.

علامه در تفسیر این آیه می گوید: و با این استظهاری که ما کردیم، روشن می شود که منظور از امر چیزی که راجع به خوف و امن به آنان می رسد و آن خبر را اشاعه می دهند، اراجیفی است که به وسیله ی کفار و ایادی آنها برای ایجاد نفاق و خلاف در بین مؤمنین ساخته و پرداخته می شد و مؤمنین ضعیف الایمان آن را منتشر می کردند و فکر نمی کردند که انتشار این خبر باعث سستی عزیمت مسلمانان می شود ... (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۵، ص ۲۸).

بنابراین آیه، مؤمنان از انتشار هر خبری منع شده اند. باید آن خبر را به رسول و اولی الامر ارجاع دهند تا آنها که صاحب علم و قدرت استنباط هستند مردم را از حقیقت آن خبر آگاه سازند و در نهایت امید به فضل خداوند سپر جامعه‌ی مؤمنین از گمراهی و تبعیت از شیطان است.

۱۰. مسئولیت نفس در برابر تکلیف

در آیه‌ی بعد اشاره می‌کند که: ﴿لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (النساء، ۸۴) برخی مواقع افراد از مسئولیت خود به خوبی آگاهند اما در هنگام عمل به وظایف، تابع نظر جمع عمل می‌کنند و در واقع کثرت و جمعیت بر رأی و نظر عمومی تأثیرگذار است. نکته‌ی مهم این آیه این است که هر کسی مسئول خود است و باید به تکلیف خود عمل کند. ﴿طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ (محمد ﷺ، ۲۱) علامه در تفسیر این آیه می‌گوید: پس اگر اینان در هنگامی که تکلیف منجز می‌شود خدا را در آنچه خود گفتند تصدیق نموده و در آنچه دستور داده- که از آن جمله امر به قتال است- اطاعت کنند، برایشان بهتر است (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۸، ص ۳۶۰).

این نکته که علامه می‌فرماید: «واجب شدن قتال و امر به دفاع برای باطل نمودن فتنه‌های دشمن قوی پسندیده است» به ما یادآوری می‌کند که ما نیز همواره باید چنان‌چه شرایطی برای فتنه‌انگیزی دشمن در دین و جامعه ایجاد شد به این عهد خود و قول معروف وفادار بوده و آن خیر را که پروردگار می‌فرماید برای خود رقم بزنیم و نیز استقامت بر عهد خود داشته باشیم. آنچه در معنی آیات سوره‌ی احقاف می‌خوانیم ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (الأحقاف، ۱۳) کسانی که گفتند الله پروردگار ما است سپس استقامت کردند.

﴿وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُولُونَ الدُّبَارَ وَ كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا﴾ (الأحزاب، ۱۵) آنها قبلاً با خدا عهد و پیمان بسته بودند که پشت به دشمن

نکنند، و (بر سر عهد خود در دفاع از توحید و اسلام و پیامبر ﷺ بایستند، مگر آنها نمی‌دانند که) عهد الهی مورد سؤال قرار خواهد گرفت و در برابر آن مسؤولند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش، ج ۱۷، ص ۲۳۰).

سکوت نکردن، حساسیت و واکنش به موقع می‌تواند زمینه‌های شایعه‌پراکنی و نفوذ را سست نماید و سبب ایجاد اتحاد در قلب‌های مؤمنین و نیز وسیله‌ی تمیز حق از باطل باشد تا جامعه، کم‌تر گرفتار شایعات و فاصله گرفتن از حقیقت ایمان شود.

و در ادامه‌ی آیه‌ی ۸۵ سوره نساء می‌فرماید: ﴿مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا وَ مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كَفْلٌ مِّنْهَا﴾ امید است که خداوند مکر کافران را کفایت کند. در واقع تدبیر نهایی در جامعه‌ی اسلامی که ضامن شکست باطل و پیروزی حق است، بر عهده‌ی خود خداوند است و ایمان به خدا یعنی در بیراهه‌ها و لغزش‌ها نیز مؤمنان امید و توکل بر قدرت و کفایت پروردگارشان برای نجات از مکر و حيله‌ی دشمنان دارند.

۱۱. مسئولیت تأیید اخبار

چنان‌چه پیش از این گفتیم، زمانی که یک خبر در عرصه‌ی سایبری توسط جمع کثیری از افراد بیان شود، باعث اعتماد عموم به آن خبر شده و همین خود دلیلی بر گسترش و استناد به آن خبر خواهد شد. از طرفی، به خدمت گرفتن اعتبار برخی افراد در اشاعه‌ی اخبار خاص می‌تواند به اعتماد عموم به آن خبر منجر شود. باید در نظر بگیریم که هر فرد با تأیید و یا تکرار یک خبر می‌تواند سهم بزرگی در پذیرش آن از سوی جامعه داشته باشد و اگر خیر است یا شر، حتماً

آحاد جامعه از آن نصیب خواهند برد.

همان‌گونه که در آیه‌ی بعد می‌فرماید: «مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا وَ مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كَفْلٌ مِّنْهَا» یعنی: و کسی که از اعتبار خود جهت تأیید کار خوبی استفاده کند برای او از آن خیری خواهد بود و اگر از اعتبار خود برای تأیید گناهی استفاده کند نیز برای او از آن گناه بهره‌ای خواهد بود.

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه می‌فرماید: «مَنْ دَعَا لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ، اسْتَجِيبَ لَهُ، وَ قَالَ لَهُ الْمَلِكُ: وَ لَكَ مِثْلُهُ. فَذَلِكَ النَّصِيبُ» (طبرسی، ۱۳۷۵ ش، ج ۱، ص ۲۷۵) یعنی: هر کس در دل دعایی برای برادر مؤمنش بکند مستجاب می‌شود و ملکی به او می‌گوید: و برای تو است مثل آن. پس آن معنای نصیب است. و در ادامه معنای کفل را هم نصیب از گناه می‌داند. «وَ مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً»: و هی ما کان خلاف ذلك. و منها، الدعاء علی المؤمن. «يَكُنْ لَهُ كَفْلٌ مِّنْهَا»: نصیب من وزرها، مساولها فی القدر. و «الكفل» النصیب.

۱۲. مسئولیت پرهیز از سخن باطل

«ذَٰلِكَ وَ مَنْ يَعْظُمَ حُرْمَتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ أَحَلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يَثَلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ» (حج، ۳۰) یعنی: هم‌چنین هر کس دست از حرام بدارد در نزد پروردگارش برایش بهتر است ... پس از بت‌های پلید و سخن باطل و دروغ اجتناب ورزید.

در تفسیر مجمع‌البیان می‌خوانیم: «وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ»: و از سخن دروغ پرهیزید. در روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله ایستاد و فرمود: مردم، شهادت دروغ را

در ردیف شرک بخدا قرار دادم. سپس این آیه را خواند: ﴿فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ﴾ یعنی: میان نهی از پرستش بت و شهادت دروغ جمع شده است.

بنابراین اجتناب دادن از سخن باطل (بیهوده و بی پایه و اساس) منظور این آیه است و نیز این مهم طبق سیاق آیات از ویژگی و وظایف مؤمنان است.

با این توضیح، آنچه که جامعه‌ی ما را در برابر هجمه‌ی اخبار متفاوت شبکه‌های مجازی مصون می‌سازد، در درجه‌ی اول آگاهی و زدودن غفلت از باورهای مردم آن جامعه است. به نظر می‌رسد آنچه که مردم ما در مجالس و گردهمایی‌ها و جلسات دینی نیاز دارند «آگاهی از وظایف و مسئولیت‌ها» و نیز «سیره‌ی و روش پیامبران و اولیای خدا به خصوص پیامبر اکرم ﷺ و ائمه‌ی اطهار ائمه‌السلام در برابر اخبار مختلف» و هم‌چنین «اشاعه‌ی فرهنگ و تفکر انتقادی و نیز نپذیرفتن بی‌دلیل هر خبری بدون گواه و مدرک و از هر منبعی» می‌باشد. مهم‌تر از همه، حسن ظنی که مسئولیت و وظیفه‌ی هر مسلمانی است و بر اساس آیات سوره‌ی نور باید نسبت به اجرای آن متعهد باشیم تا شالوده‌ی اجتماع ایمانی ما حفظ شود و دشمنان فرصت رخنه نمودن در آن را نیابند. بیاموزیم که اگر اسلام را پذیرفته‌ایم باید نسبت به وظایف و مسئولیت‌های خود با آگاهی و جدیت اقدام نماییم و از عقوبت سرپیچی از فرمان پروردگار نیز آگاه باشیم.

هم‌چنین بیاموزیم که چگونه زبان خود را بر چیزی که به آن علم نداریم ببندیم وای بسا با همین گام مهم راه‌های نفوذ شیطان را بر خود و جامعه‌ی خود بسته‌ایم. در داستان گم‌شدن حضرت یوسف عَلَيْهِ السَّلَام در آیات سوره‌ی یوسف

در قرآن کریم می‌خوانیم که زمانی که پسران یعقوب نبی علیه السلام خبرکشته شدن یوسف علیه السلام را نزد وی آوردند پیامبر خدا صبر پیشه ساخت تا پروردگار مظلوم را یاری نموده و ظالم و منافق را رسوا سازد (یوسف، ۱۸).

در ماجرای حضرت داوود علیه السلام نیز در آیات ۲۱ تا ۲۵ سوره ص طبق روایتی از حضرت رضا علیه السلام می‌خوانیم که حضرت داوود علیه السلام پس از اینکه در قضاوت بین آن دو برادر بدون تحقیق و در نظرگرفتن همه‌ی جوانب امر شتاب زده اقدام نمودند نادم شده و به توبه و انابه به درگاه حق پرداختند (نک: صافی، ج ۴، ص ۲۹۶)

۱۳. نتیجه‌گیری

یافته‌ها و نتایج پایانی این پژوهش، از این قرار است:

از عوامل مهم ایجاد مصونیت اجتماعی در برابر اخبار شبکه‌های مجازی و فضای سایبری می‌توان به افزایش آگاهی و بصیرت عمومی در سایه‌ی ارکان و باورهای دین اشاره نمود. آنچه که همواره یک جامعه بدان نیاز دارد زدودن غفلت و ایجاد اتحاد و همدلی در سطح جامعه و بین آحاد مردم است و در سایه‌ی آن مؤمنین می‌توانند زیرلوی اسلام و آموزه‌های آن بر توطئه‌های دشمنان خود فائق آیند.

از راه‌های ایجاد آگاهی و بصیرت و پویایی در سطح جامعه، می‌توان به افزایش مطالعات دینی و ایجاد جلسات بحث و بررسی تاریخ مسلمانان صدر اسلام و نیز بازتاب آن در زندگی اجتماعی مؤمنین اشاره نمود. بررسی تاریخ و عبرت از گذشتگان همواره راهگشای بشر بوده است و خداوند نیز در قرآن بر

این نکته تاکید می‌فرماید: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ (الأنعام، ۱۱)

ایمان و اعتقاد و عزم راسخ و نیز ولایت‌پذیری از جامعه‌ی مسلمین سدی محکم در برابر نفوذ شیاطین می‌سازد و همه‌ی توطئه‌های آنها را خنثی می‌نماید و در این پایداری بهره‌مندی فراوانی برای مسلمانان است.

ایجاد فرهنگ نقد و بررسی مسئولانه و عدم پذیرش ساده‌لوحانه‌ی اخبار از هر منبعی از جمله فضای سایبری می‌تواند خدمت بزرگی به انسجام اعتقادات و باورهای دینی و نیز جلوگیری از گسترش فضای شایعه‌پراکنی و بی‌اعتمادی و هم‌چنین اشاعه‌ی بی‌تفاوتی دینی و اجتماعی در بین مؤمنین بنماید.

تقویت روحیه تذکر و نیز حفظ و گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند ناآگاهی و غفلت در جامعه را کاهش دهد و دشمنان و منافقان دین را در اجرای نقشه‌ها و توطئه‌های خود تضعیف نماید، از سوی دیگر به تقویت اتحاد و ایجاد همدلی و نیز تقویت حس برادری و روحیه‌ی حسن ظن و اعتماد بین مؤمنان بیانجامد که همین زمینه‌ساز موفقیت و پیروزی جامعه است.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. ابن‌ابی‌زینب، محمدبن ابراهیم، الغیبة، ترجمه: علی‌اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق، ۱۳۹۷ ش.
۳. ابن‌بابویه، محمدبن علی، علل الشرایع، ترجمه: ذهنی تهرانی، قم:

- انتشارات مؤمنین، ۱۳۸۵ ش.
۴. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، تحقیق: عبدالسلام محمد، قم: نشر مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارالفکر- دارالصاد، ۱۴۱۴ ق.
۶. جعفریان، رسول، سیره‌ی رسول خدا ﷺ، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳ ش.
۷. خانگی، هادی و بابایی، محمود، فضای سایبری و شبکه‌های اجتماعی/ مفهوم و کارکردها، فصل‌نامه‌ی انجمن ایرانی مطالعات جامعه‌ی اطلاعاتی، شماره ۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۰ ش.
۸. خسروی، آرش، مفهوم شناسی هویت مجازی در فضای سایبر، مجله‌ی ره‌آورد نور، شماره‌ی ۳۲، پاییز ۱۳۸۹ ش.
۹. درستانی، مریم، پدیده‌های جدید فضای مجازی در ایران از دیدگاه کارشناسان ارتباطات، ۱۳۹۳ ش.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه: خسروی، ۱۳۶۹ ش.
۱۱. رجاء، علی اصغر، نگاهی به تجزیه‌ی دولت عثمانی، مجله‌ی سیمای تاریخ، ش ۴، تابستان ۱۳۹۰ ش.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ترجمه: محمد رازی، تصحیح: رضا ستوده، چاپ فراهانی، تهران، ۱۴۰۰ ش.
۱۳. طبرسی، فضل بن محمد، جوامع الجامع، تصحیح: ابوالقاسم گرگی، قم، نشر حوزه‌ی علمیه‌ی قم، ۱۴۱۲ ش.
۱۴. طباطبائی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه: موسوی، نشر جامعه‌ی

- مدرسین حوزه‌ی علمیه قم، ۱۳۷۴ ش.
۱۵. طیب، عبدالحسین، *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات اسلام، ۱۳۶۹ ش.
۱۶. علی بن الحسین علیه السلام، *الصحیفة السجادیة*، ترجمه و شرح فیض الاسلام، تهران: نشر فقیه، ۱۳۷۶ ش.
۱۷. فراهیدی، خلیل بن احمد: *العین*، قم: نشر هجرت، ۱۴۰۹ ق.
۱۸. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، *تفسیر الصافی*، تهران: مکتبه الصدر، ۱۴۱۵ ق.
۱۹. قرشی بنابی، علی اکبر، *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.
۲۰. قرائتی، محسن، *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۵ ش.
۲۱. کلینی، محمد یعقوب، *الکافی*، ترجمه: کمره‌ای، قم: نشر اسوه، ۱۳۴۱ ق.
۲۲. مجلسی، محمد باقر، *احتجاجات*، ترجمه: خسروی، تهران: نشر اسلامیه، ۱۳۷۹ ش.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳ ش.

پرو، شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی